

Het begint met een ideaal

Inrichting van de publieke
ruimte vergt nieuwe manier
van denken

Hoe kunnen de kunsten en erfgoed bijdragen aan de kwaliteit, beleving en betekenis van de publieke ruimte? Een gesprek met rijksbouwmeester Floris Alkemade en Hans Leeflang, adviseur Ruimtelijke Activering bij het ministerie van Infrastructuur en Milieu.

In de afgelopen dertig jaar ging Nederland radicaal op de schop. De omwenteling werd ingeluid door de *Vierde Nota Ruimtelijke Ordening* (1988), waarvoor Hans Leeflang verantwoordelijk was. Leeflang: 'Een van de kernbegrippen in die nota was "Nederland stedenland". Dat begon met stedelijke knooppunten, die later zijn uitgewerkt tot Vinex-wijken, met als bekendste voorbeeld de Leidsche Rijn. Bij die ruimtelijke metamorfose hoorden bijvoorbeeld ook nieuwe en anders opgezette stations, de hsl, de Betuweroute, uitbreiding van de Rotterdamse haven en Schiphol, en ruimte voor de rivier. Er zijn heel veel partijen betrokken geweest bij de totstandkoming van die visie op de toekomst van gebouwd Nederland, en daarna om hem te verwerklijken.' Die visie is echter niet langer bruikbaar, stelt Leeflang. 'Begrippen als klimaatbeheersing en energietransitie, of sociale cohesie, grote vraagstukken in deze tijd, kwamen er immers niet in voor. Het *Jaar van de ruimte* (2015) sloot dan ook af met de constatering dat er een nieuwe agenda voor de toekomst van Nederland nodig is.'¹

De schoonheid van de rivieren

'Als je de verbouwing van Nederland goed doet', zegt Leeflang, 'kun je kwaliteit toevoegen aan de publieke ruimte. Zo zijn er in het programma *Ruimte voor de rivier* al verschillende mooie plekken gemaakt. In dat programma wordt er gestreefd naar een veiliger riviereengebied, zonder overstromingen, en tegelijkertijd naar een aantrekkelijke leefomgeving.² Ik ben een fan van het gebied bij Nijmegen, waar een bestaande dijk een paar honderd meter landinwaarts is verlegd om het rivierwater bij extreme omstandigheden af te kunnen voeren, wat eerder niet mogelijk was. Nijmegen heeft dat aangegrepen om de ruimtelijke kwaliteit van de stad

een impuls te geven. Zo ontstond er midden in de Waal een eiland, Veur-Lent, met stranden en waterpartijen, een superplek. Heel aantrekkelijk om te wonen, wandelen en fietsen. Het eiland, een soort rivierpark, is met twee nieuwe bruggen en een verlenging van de Waalbrug met de stad verbonden. Het zijn bruggen met een kwaliteit waar je doorgaans alleen van droomt. Dat zegt iets over de kwaliteit van het opdrachtgeverschap. Als er zulke kansen langskomen, moet je ze wel zien en benutten. Dat vraagt een *awareness* van alle betrokken partijen, van projectontwikkelaars, bouwers, kunstenaars en ruimtelijk ontwerpers, bewoners en andere gebruikers tot gemeenten. In Nijmegen was dat het geval, op alle schaalniveaus, daarom is het project ook zo succesvol. Alle partijen realiseerden zich het belang van aandacht voor kwaliteit, zowel op het gebied van veiligheid en functionaliteit als van esthetiek. Onder zulke omstandigheden ontstaat er een koppeling tussen de grote opgaven van deze tijd en de publieke ruimte.'

Naar een ander opdrachtgeverschap

Het realiseren van dergelijke projecten vergt nieuwe vaardigheden, om te beginnen van de opdrachtgever(s). Zoals het (h)erkennen van het belang van artistieke kwaliteit en het bewerkstelligen dat die van meet af aan in alle werkprocessen wordt geïncorporeerd. Voorheen was er vooral oog voor de logistiek en de technische kanten van de uitvoering van een ontwerp. Opdrachtgevers, creatievelingen, uitvoerders en gebruikers moeten dus vroeger en vaker dan gebruikelijk met elkaar om de tafel zitten. Die samenwerking is cruciaal voor vernieuwing, stelt Floris Alkemade. 'Om een ander soort opdrachtgeverschap te laten ontstaan waar de publieke ruimte van profiteert, is een omslag nodig in het denken, van monodisciplinair naar multi-

disciplinair. Het vraagt van alle betrokkenen een uitwisseling van gedachten over het soort stad of land dat wij willen zijn en hoe het ontwerp daarbij kan aansluiten. Kunstenaars zitten wat mij betreft, waar mogelijk en nodig, samen met architecten en designers aan de ontwerptafel om een optimale esthetische kwaliteit te garanderen. Kunst in de openbare ruimte wordt anno 2017 nog te vaak gezien als iets autonooms dat je kunt toevoegen als alle besluiten al zijn genomen, waardoor het kunstwerk uiteindelijk niet veel meer dan franje kan zijn', zegt hij. Het draagt niet bij aan de totale esthetische ervaring van de publieke ruimte.

In zijn eigen praktijk als rijksbouwmeester zoekt Alkemade bewust de verbinding met de grote maatschappelijke opgaven en vertaalt deze in prijsvragen. In de eerste prijsvraag die hij uitschreef, in 2016, ging het om flexibele woningbouw met de huisvesting van vluchtelingen als uitgangspunt. Hij verbreedde dat vraagstuk vervolgens naar de behoefte van andere groepen woningzoekenden, zoals studenten, starters, alleenstaanden en ouderen. 'Dit zijn groepen die niet goed worden bediend door de woningmarkt, die nog te veel uitgaat van het gezin met een kostwinner als dominante samenlevingsvorm. Voorzieningen zijn daarop afgestemd; het uitrollen van de zoveelste nieuwe woonwijk in een weiland met precies dezelfde opzet, biedt daarvoor geen oplossing. Via een prijsvraag kan ik ontwerpkracht mobiliseren en doe ik een beroep op creativiteit om met nieuwe oplossingen te komen die onze steden en buitenruimte verrijken. Een goede inrichting van de publieke ruimte, die door alle groepen van de bevolking kan worden gebruikt en gedeeld, staat daarbij centraal. Inclusiviteit, gepaard aan artistieke kwaliteit is een belangrijke opgave.

Ook bij de afstoot van het rijksvastgoed, waarover ik de minister adviseer, probeer ik daar rekening mee te houden. Overheidsgebouwen zijn gebouwd of verworven met publiek geld en als we die verkopen, moeten we dezelfde publieke belangen dienen. Je mag en moet daarom eisen stellen aan de koper. Dat kan niet rechtstreeks, maar wel door het verkoopproces anders in te richten, of het nu gaat om Paleis Soestdijk, of om de Bijlmerbajes. De koper moet de publieke kwaliteit van zijn voorstel voor de omgeving kunnen aantonen. In de beoordelings-

criteria geven we dat aan, zodat biedende partijen weten waarop hun plan wordt beoordeeld. Zodra je louter stuurt op een zo hoog mogelijke verkoopprijs, verdwijnen kwaliteitseisen naar de achtergrond. Een belangrijke sleutel voor de toekomst ligt dus in de publieke ruimte in zijn fysieke vorm.'

'Opnieuw durven kijken naar de publieke ruimte, in stad en buitenruimte, is een wezenlijke opdracht', vindt ook Leeftang. De publieke ruimte kun je zodanig vormgeven dat de belevingswaarde grote kwaliteit krijgt en houdt, dus ook op langere termijn effect heeft. Dan gaat het over schoonheid, ontmoeten, gelukkig zijn.' Het is een functie van de publieke ruimte die zowel Leeftang als Alkemade koestert.

De rol van technologie in de publieke ruimte

'De essentie van de publieke ruimte', stelt Alkemade, 'is dat alle meningen er gehoord kunnen worden. Wat je merkt is dat interactie sluipenderwijs steeds moeilijker wordt gemaakt, zowel fysiek als digitaal. Denk aan spoorlijnen die dwars door de stad lopen en deze als het ware in stukken snijden. Op het kruispunt liggen de stations, achter poortjes. Dat leidt tot een subtiele vorm van in- en uitsluiting. Een ander voorbeeld is de benedenhal van het Tweede Kamergebouw die in de ontwerpfase als publieke ontmoetingsruimte was gedacht. Nu staan er scanners en beveiligingsambtenaren. In de praktijk prevaleren angst en de behoefte aan controle.'

Technologie is alom aanwezig in de publieke en semipublieke ruimte, en heeft een enorme impact, menen Leeftang en Alkemade. 'Denk aan het gebruik van *big data* voor mobiliteitsmanagement', zegt Leeftang. 'Dat is in ons voordeel, omdat dankzij die *smart mobility* de reizigersstromen logistiek beter geregisseerd kunnen worden, waardoor er minder asfalt aangelegd hoeft te worden.' Er zijn ook minder zichtbare effecten. 'In het Verenigd Koninkrijk is berekend dat elke burger in stedelijk gebied gemiddeld 300 keer per dag wordt gefilmd,' vertelt Alkemade. 'Er wordt daarbij steeds vaker software gebruikt met gezichtsherkenning, dus als iemand zich "abnormaal" gedraagt, verschijnt er een rood vlak om zijn of haar gezicht. De surveillance- en *crowd control*-technieken ontwikkelen zich steeds verder. Er zijn momenteel

scenaristen die met *worstcasescenario's* de softwareprogrammeurs aansturen die programma's voor de bewaking van een stadion ontwikkelen.'

Technologie vergezelt ook het individu dat met zijn smartphone de publieke ruimte betreedt, desgewenst in het gezelschap van al zijn Facebookvrienden en Twittervolgers waardoor de beleving van de publieke ruimte een persoonlijk karakter krijgt. Een game als *Pokémon GO* gaat zelfs nog verder. Het spel laat de spelers zich afwisselend tussen de echte en virtuele wereld van de Pokémon bewegen, door bestaande locaties te gebruiken.

'Mensen die toegang hebben tot een of ander scherm, besteden daar wereldwijd zo'n 500 minuten per dag aan. Dat is gigantisch als je beseft dat mensen gemiddeld 1000 minuten per dag wakker zijn. De tijd die achter het scherm wordt doorgebracht, wordt daarmee net zo interessant als echte tijd, terwijl het lichaam gedurende die tijd gevangen is in de reële wereld', stelt Alkemade. 'Het gaat er met al die technologie om of je in de gaten hebt dat er publieke waarden mee gemoeid zijn', vult Leeftang aan. 'Als wij de markt laten bepalen hoe technologie wordt ingezet, gaat hij ons dicteren. De rol van technologie in de publieke ruimte is een thematiek waar een brede maatschappelijke discussie over op gang moet komen, al was het maar omdat dat een belangrijk deel uitmaakt van de wereld die wij aan onze kinderen doorgeven. Een mooi voorbeeld geeft kunstenaar Constant Dullaert. In zijn bijdrage aan het project *Public Works* in Hoog Catharijne en Utrecht CS (2016) stelde hij de vraag: "Van wie is de publieke (digitale) ruimte?"' Naar zijn mening zijn mensen er zich te weinig van bewust dat zodra zij ergens in de publieke ruimte inloggen, hun data gelezen en verkocht worden (Schrijvers 2016). De vraag dringt zich op wie er verantwoordelijk is voor de publieke ruimte.

Wie maakt Nederland?

Alkemade is daarin heel stellig: 'Iedereen. Overheden zijn daarbij de hoeders van de grote schaal en lange termijn. Burgerbelangen zijn vaak eigenbelang en daar moet je voor waken. Er is daarnaast veel echte betrokkenheid, denkend vanuit het algemeen belang.' Volgens Leeftang blijft de overheid op allerlei manieren

noodzakelijk, in toenemende mate in verbinding met de gebruikers van de publieke ruimte – marktpartijen en burgers. 'Zij hebben een overheid nodig die soms stuurt of aanmoedigt, dan weer faciliteert, of investeert in kwaliteit. Zodra die gebruikers samen initiatieven nemen om verantwoordelijkheid te nemen voor de inrichting en het beheer, kan de overheid terugtreden. Maar er zijn ook plekken waar de overheid primair verantwoordelijk voor blijft, zoals de stations. De laatste jaren is er een serie afgeleverd: Arnhem, Delft, Den Haag, Rotterdam, en binnenkort volgen Amsterdam en Utrecht. Deze stations zijn niet alleen gedacht als "overstapmachines", maar ook als een publiek gebied waar mensen elkaar kunnen ontmoeten, kunnen werken en winkelen.³ Veel stationsgebieden zijn getransformeerd van de achterkant van een stad naar de voorkant, pure A-klasse.

Ruimte heeft ook met tijd te maken en er zijn in toenemende mate interessante interventies in de publieke ruimte die tijdelijk zijn en onder andere tot effect hebben dat mensen meer elkaar ontmoeten. Voorbeelden zijn de tijdelijke trap op het stationsplein van Rotterdam van Winy Maas (MVRDV), voor het Groot Handelsgebouw, dat bovenop was ingericht als uitkijkpost over de stad, compleet met een bioscoop en horecagelegenheid, en *De Luchtsingel* van ZUS (Zones Urbaines Sensibles). *De Luchtsingel* is een voetgangersbrug van 390 meter die Rotterdam-Noord met het centrum verbindt. Het zijn succesvolle, uiterst eenvoudige interventies, die een gedifferentieerd gebruik van de openbare ruimte bevragen of laten zien. Dergelijke interventies maken de weg vrij voor een niet-institutionele manier van kijken en bevrijden ons van oude beeldvorming. Zij helpen in het nadenken over de volgende ambitieuze stip op de horizon.' ●

Literatuur

- Schrijvers, D. (2016) 'Nicolette Gast: Public Works, kunst in Utrecht CS & Hoog Catharijne.' Op: *Stedenintransitie.nl*, 19 oktober. (stedenintransitie.nl/interview/public-works-kunst-in-utrecht-cs-hoog-catharijne)
- Ministerie van VROM (1988) *Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening*. 's-Gravenhage: SDU.

Noten

- 1 Zie: wijkennederland.nl/evenement/slotbijeenkomst-jaar-van-de-ruimte
- 2 Zie ook de bijdrage van Han Bakker in deze *Boekman*.
- 3 Zie de bijdrage van Ella Derksen en Véronique Baar in deze *Boekman*.